

Fináczy Ernő

A középkori egyházi nevelés

(Részlet a szerző *A középkori nevelés története* c. művéből)

Magyarország

Hogy a következő XI. századtól kezdve Magyarországon is voltak kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák, részletesen kimutatta Békefi Remig. A bencések, majd később a ciszterciták, promentreiek, ágostrendiek, ferencesek és domokosok, úgyszintén a kartauziak minálunk is neveltek és tanítottak monostoraikban, mégpedig – eredetükhöz képest – európai norma szerint; hasonlóképpen a székes és társas káptalanok kötelékében is voltak alapításuktól fogva iskolák, melyeknek tanításanyaga a trivium tárgyait bizonyosan felkarolta, esetleg a quadrivium egyik-másik ágát is.

A kolostori művelődés

Azzal, hogy Nyugat-Európában a kolostor lett minden műveltség gócpontja, megváltozott a szerzetesi életmód is. A monostorok lakói még mindig pontosan végzik a nappali és éjjeli ájtatosságot, még mindig megtartják a Regulát, még mindig erős fegyelem alatt állnak (mely a francia kolostorokban különösen a 930-ik évi clunyi reformot követő időkben mutatkozik szigorúnak), még mindig akadnak közöttük aszkéták és világkerülők; de általában mégis derültebbé válik a kolostori élet; a külvilág verőfénye is utat talál az istenes épületek falai közé; idővel úribb állapot és nagyobb kényelem jelentkezik mindenfelé. Már elmúltak azok az idők, mikor a szerzetesek maguk szántották fel a földet, maguk húzták a terméssel megrakott szekeret, maguk irtották fejszájukkal az erdőt, maguk csapolták le a vadvizeket, és mikor a munkától kérgessé vált kezük ügyetlenül vezette a könnyű pennát. A durvább munkát most már a kolostori uradalmak alattvalói végzik robotba. Nagy vagyonságok tartoznak az egyes rendházakhoz; termékeny szántóföldek, buja legelők és kaszálók, rengeteg erdők és nyékek, gyümölcsösök és szőlőkertek, halastavak, malmok. S még ha a házilag kezelt urasági birtoknak, a dominicumnak (vagy terra salicának) jövedelmei kívánivalót hagytak is, a szolganép telkei (mansi, hobae) szerint pontosan kivetett

pénzbeli és természetben való szolgáltatáson – bor és sör, csirke, juh, sertés, tojás, méz, búza, hüvelyes vetemény, vászon, posztó, zsindey, kosár, donga stb. – elegendők lehettek a gondtalan élet feltételeit megteremteni.

Forgalmas élet uralkodik a nagy kolostorokban. Mindenik egy-egy fogadó, a vendégek számára épült külön helyiségekkel. A szegény utasoknak ingyenes ellátása erkölcsi kötelesség. A házi gazdaság arányairól a lovak, szarvasmarhák, kecskék, juhok, sertések számára épült külön-külön istállók és ólak tanúskodnak. Épp ily intenzív az ipari tevékenység. A főépület körül sorakoznak a vargák, nyergesek, képfaragók, esztergályosok, tímárok, ötvösök, kovácsok, kallósok, bodnárok műhelyei, melyeknek munkásait a dologtevés időszakaira a kolostor látta el. A nagy monostorokban naponként több százra is ment az élelmezettek száma. Sankt Gallennek oly nagy sütökemencéje volt, hogy egyszerre 100 darab kenyeret lehetett benne sütni, és a kolostor malmaiban évente tíz használhatatlanná vált malomkövet kellett újjakkal pótolni.

A szerzetesek cellái még mindig egyszerűek, de a refektórium, a könyvesház, a káptalani terem, a keresztfolyosó már műízléssel épült helyiségek, és a quadrum virágágyai közt csinos szökőkút vagy csorgó hűsíti a levegőt forró nyári napokon.

A kolostor templomát a művészet remekei díszítik, melyeket hozzáértő szorgalmas barátok kezei alkottak; fali- és üvegfestmények, szárnyas oltárok, finoman kifaragott imazsámolyok és szószékek, csodás ötvösmunkák (kelyhek, candelábrumok, ereklye- és tömjéntartók, ámpolnák, dísz tárgyak), apácák kezeitől származó, mesteri szövésű és hímzésű kárpitok. A szkriptóriumban a könyvek százai készülnek kedvtelésből (a kolostor számára) vagy megrendelésre: ügyes kezek dolgozzák fel ott a kolostorban a finom és puha hárttyákat, rójják fáradhatatlanul az egyformára szabott, kitörölhetetlen betűket, festik a ma is élénk színekben pompázó iniciálékat, csinálják bámulatos türelemmel a századoknak ellenálló, tartós és díszes kötéseket, és a hozzávaló, finoman cizellált ezüst kapcsokat. Iskolázott énekkar kíséri az orgona felemelő hangjait s az árva kis csengettyű helyét, mely egykoron oly félénken hallatta szavát az őskolostor fatornyocskájában, a magasra nyúló, kőből épült toronynak hatalmasan zúgó harangjai foglalják el. Mindenütt az Urat dicsérő tudatos műveltség és csiszolt ízlés, mindenütt szerető műgond és a szépben való gyönyörködés, mely talán az elvilágiasodás veszedelmével járt, s bizonyára messze eltávolodott a krisztusi egyszerűségtől és alázatosságtól, de ez idők szerint egyetlen hathatós ösztönzője volt a magasabb rendű szellemi életnek és haladásnak.

A kolostorok nagy száma

Ma már alig alkothatunk magunknak fogalmat a középkori kolostorok nagy számáról. Egész Nyugat-Európa sűrűn be volt velük népesítve. Szent Vilmos dijoni apát például 40 közeli monostor élén állott, melyekben 1200 szerzetes élt. A cambrayi püspöki egyházmegyében a XI. század második felében körülbelül 40 szerzetesi vagy káptalani monostor volt, melyeknek egyikéről a forrás megjegyzi, hogy most szegény a kolostor, s ezért csak 50 szerzetes lakik benne, de azelőtt sokkal több volt. Sankt Gallenben 895 körül élt 42 presbiter, 24 szerpap, 15 subdiakonus és vagy 20 laikus testvér. Bajorország mai területén 900 előtt 96 bencés kolostor állott fenn. Hasonló viszonyok voltak olasz földön. Minden kolostorban folyt valamelyes oktatás, de a nagyobbakban (az úgynevezett anyakolostorokban) rendes iskola volt szervezve.

Walahfrid Strabo állítólagos naplója

Hogy milyen volt egy kolostori iskola belső élete, mit és hogyan tanítottak benne, miképpen folytak le az iskolás gyermekek napjai, milyen volt komoly munkájuk és milyen volt a szórakozásuk, minderről összefüggő egykorú leírásunk nincsen. A Walahfrid Strabo reichenai tanulóéveit ismertető színes, mozgalmas kép hitelességéhez fűzött remény régen széjjelfoszlott. Nem is a középkorból való ez a leírás, hanem a XIX. század közepe táján készült; szerzője egy svájci bencés nevelőintézet tanára, aki annyira bele tudta érezni a középkor hangulatába s annyira korszerűvé és stílszerűvé tudta tenni előadását, hogy – bár senkit sem akart tévedésbe ejteni – komoly tudósok is akadtak, kik e naplószerű feljegyzéseket Walahfridnak tulajdonították, és reájuk mint forrásra hivatkoztak. Mivel e csábító ábrándról le kellett tennünk, ma is csak a középkori irodalom elszórt adataiból bírjuk magunknak megalkotni egy kolostori iskola teljes képét.

Belső és külső iskola

A nagy kolostorokban rendszerint két iskola állott fenn; egy belső iskola (schola interna vagy schola claustris) az Istennek ajánlott gyermekek, azaz; a leendő szerzetesek számára (qui Deo oblatis erant; másként: monachici habitus pueri) s egy külső iskola (schola exterior vagy canonica), azok részére, akik világi papok

akartak lenni (discipuli canonici) s székesegyházi vagy káptalani iskolát közelben nem találtak, továbbá kivételesen oly gyermekek számára is, kiket szüleik egyházi szolgálat célbavétele nélkül az ismeretek valamely ágában ki akartak képeztetni. Ilyen esetek, főleg bejáró tanulókra vonatkozók, általában elég ritkák lehetnek. A Sankt Gallen-i kolostor krónikájában csak egyetlen adatot találtam, mely bejáró világi tanulókra vonatkozik. Tutilóról olvassuk, hogy „nemes ifjakat tanított húros hangszerekre az apától kijelölt helyen”. Ellenben Lanfrancus a XI. századból való dekrétumainak egy helyén beszél azokról az ifjakról, akik a kolostorban kaptak ellátást s olyanokról, akik „a külvilágból jöttek” (iuvenes tam nutriti quam de saeculo venientes), amely kifejezés jelenthet világi bejáró tanulókat.

A belső és külső iskola helyiségei, nyilván a szerzetes növendékek tiszta erkölcsének megóvása végett, teljesen el voltak különítve úgy, hogy a kétféle iskola tanulói semmiképpen sem érintkezhetek egymással. A Sankt Gallen-i alaprajzon a külső iskola az északi oldalon, a belső iskola a keleti oldalon található, oly távol egymástól, hogy a két iskola épülete közt az egész palatium (apáti lak), az orvosok lakása, a gyógyszertár, a fűvészkert és a kórház helyezkednek el. Még az istentisztelet alkalmával sem közlekedhettek a kétféle iskolás gyermekek: külön-külön bejáróik voltak. Rendszerint azonban a belső iskola növendékei nem is jártak a nagy templomba, hanem a schola interior tőszomszédságában levő, Sz. Péterről elnevezett kápolnába, melynek az oblátusok számára fenntartott része kőfallal volt elzárva.

Nevelés és figyelmeztetés

A kolostori iskolába már a befejezett ötödik évvel felvették a fiúkat, akik a törvényes korig (usque ad legitimum aetatem), azaz: 15 éves korukig gyermekeknek (pueri) neveztettek és iskolába jártak. Az iskolák népessége nagyon különböző; néhol 100, másutt csak 5–6. Ha még oly kevesen voltak is, egy pillanattig se hagyták őket magukra. Főleg a belső iskola növendékeire ügyeltek állandóan, minden tetteiket és szavukat megfigyelve, minden ártalmat vagy bűnre szolgáló alkalmat gondosan távol tartva tőlük. Szerénység, hallgatás és engedelmesség azok az erények, melyek a serdülő ifjúnak ékességei. Az iskolában minden növendéknek külön-külön ülőhelye volt (singuli singulos truncos pro sedibus habent), hogy egymást meg ne érinthessék; a tanító ülőhelyét pedig korlát választotta el tőlük. A gyermeknek csak tanítójával és apátjával (dékánnal,

priorral) volt szabad beszélnie; más felnőtt egyénnel nem közlekedhetett s ajánlékot sem fogadhatott el tőlük. A Sankt Gallen-i Ekkehard jegyzi fel azt a kedves adomát, hogy mikor Konrád király 913-ban meglátogatta a kolostort, az előtte elvonuló kis gyermekeket (infantes) próbára akarta tenni s almát dobott eléjük a földre; mikor aztán látta, hogy egyikük se nyúl az almák után, megcsodálta az iskola fegyelmét (miratus est disciplinam) s a tanulóknak látogatása emlékére három játszónapot, azaz: három szabadnapot adott (puerolis edixit tres dies ad ludendum et tunc quidem et in posterum).

A fegyelmezés eszközei nagyon szigorúak voltak. A testi fenyítéket (mely már Sz. Benedek regulájában megvan) rendszeresen (sokszor igen csekély vétéségek vagy hibák felmerülésekor) alkalmazták. A latin grammatika tanítóját nem is ábrázolták másképpen, mint nyír vesszőből készült virgáccsal kezében; s ez a mondás: „az iskolai virgács hatalma alatt lenni”, a gyermekéveket s a grammatika tanulásának idejét jelentette. Közmondássá vált az is, hogy „Verd meg fiadat vesszővel és meg fogod lelkét menteni a haláltól”.

Mindezt nem a mai szemünkkel kell néznünk. A középkori tanító legtöbb esetben jóhiszeműen járt el Salamon mondását idézve, mely szerint: aki gyermekét szereti, megveri. Meg volt arról győződve, hogy a gyermeket már korán hozzá kell szoktatni a szenvedések elviseléséhez, ennek legalkalmasabb módja pedig a test megfenyítése. A kor erkölcsi is nyersebbek voltak s az akkori nemzedékek fizikuma is ellenállóbb volt. A verésben a középkori tanuló gyermekek nem is láttak valami kegyetlenséget (mint ahogyan nem láttak benne ilyent rövid idővel ezelőtt az angol public-schoolok növendékei). Tudomásunk van egy középkori iskolai ünnepről, melyet a virgács ünnepének hívtak (virgidemia). A tanulók tanítóikkal együtt kivonultak az erdőbe s itt vágták és gyűjtötték össze a virgácsnak való mogyoró- vagy nyír vesszőket, melyeknek súlyát majdan hátukon kellett érezniök. Munkájuk végeztével játszottak és szórakoztak az erdőnek egy tisztásán, aztán ozsonnát kaptak szüleiktől vagy tanítóiktól, s estefelé tréfálkozva és kacagva tértek vissza fenyítésük eszközeivel a városba.

A tanuló gyermekek napirendje

A kolostori iskolák növendékeinek napirendje a szerzetesekéhez alkalmazkodott; különösen a zsolozsmához. A nap 24 órájából 4 óra esett zsolozsmára; a többi pihenésre vagy tanulásra volt szánva. Mihelyt az éjszakai vigíliákra hívó harang megkondult, a növendékek is templomba vonultak és zsolozsmáztak.

Ennek utána megint alhattak, a hajnali dicséretig, a felkelés idejéig. Hat órától kilencig iskolában voltak; azután misét hallgattak, és az istentisztelet végeztével következett a Capitulum, azaz: mindnyájan összegyűltek egy tágas teremben, ahol válogatott részleteket olvastak fel nekik a martirologiumból és a Regulából; továbbá itt és ekkor gyóntatta meg az apát vagy a perjel (illetve dékán) a növendékeket, s ekkor ment végbe – hihetőleg nagyobb kihágásokért – a virgáccsal való nyilvános megfenyítés (Pueri in capitulo suo vapulent).¹ Az ebédet déltájban ($\frac{1}{2}$ 12-kor) költötték el a refektóriumban; ételeik ugyanolyanok voltak, mint a szerzetesekéi; csakhogy a kisebb gyermekeknek, tekintettel korukra és fejlődő szervezetükre, általában megengedték a húsételt. Ebéd után a növendékek pihentek három óráig, s ezután megint iskola következett vecsernyéig. Összesen hat órát tanultak naponként.

Hú képet ad minderről egy tréfás párbeszéd, mely a latin nyelvtanítás céljaira készült s egy XI. századbeli gyakorlókönyvben található:

Tanító: Gyerek, mit műveltél ma?

Tanítvány: Sokat. Éjjel, mikor hallottam a jeladást, felkeltem ágyamból, elénekeltem a testvérekkel a nocturnát; azután énekelünk minden szentekről és elénekelünk a reggeli dicséretet; majd a primát s a hét zsoltárt a litániával és az első misét; azután a tertiát és az első nappali misét; azután elénekelünk a sextát; és ettünk, itunk, aludtunk; majd megint felkeltünk nótát énekelni és most itt vagyunk nálad, hogy meghallgassuk, mit fogsz nekünk mondani?

Tanító: Mikor fogjátok énekelni a vesperast és a completoriumot?

Tanítvány: Ha megjön az ideje.

Tanító: Kaptál ma verést? (Fuisti hodie verberatus?)

Tanítvány: Nem, mert ma vigyáztam magamra.

Tanító: Hát társaiddal hogyan áll a dolog?

Tanítvány: Mit kérdezed? Nem merem feltárni előtted titkainkat. Mindenki tudja, hogy kapott-e verést vagy sem?

Tanító: Mit eszel naponta?

Tanítvány: Én még húst eszem, mert gyermek vagyok, aki a virgács hatalma alatt áll (Adhuc carnibus vescor, quia puer sum sub virga degens).

Tanító: Azonkívül mit eszel?

Tanítvány: Főzeléket, tojást, halat, sajtot, vaját, babot; általában mindent, ami tiszta, hálásan megeszek.

Tanító: Nagyétű (valde edax) vagy, ha mindent megeszel, amit eléd adnak.

Tanítvány: Olyan falánk (vorax) nem vagyok, hogy *egy* étkezés alatt mind-egyik ételből ehessem.

Tanító: Hogy-hogy?

Tanítvány: Egyszer az egyik, másszor a másik ételből eszem, mértékletesen, miként szerzeteshez illik, nem pedig falánk módon, hiszen nem vagyok dőzsölő ember (quia non sum gluto).

Tanító: És mit iszol?

Tanítvány: Ha van sört; ha nincs vizet.

Tanító: Bort nem iszol?

Tanítvány: Nem vagyok olyan gazdag, hogy bort vehessek magamnak; de a bor nem is gyermekek és balgák, hanem csak öregek és bölcsek itala.

Tanító: Hol alszol?

Tanítvány: A dormitóriumban, a testvérekkel.

Tanító: Ki kelt fel éjjeli zsolozsmára?

Tanítvány: Néha meghallom a jelzést és felkelek; néha a mesterem ébreszt fel, keményen, virgáccsal.

A diákélet néhány derűs vonása

A fentebb közölt adatok, melyek nagyjából rendi szabályokban találhatók, azt a látszatot keltik, mintha a kolostorban nevelt gyermekek élete mindvégig dermesztően egyhangú, végtelenül komor, sőt gyötrelmes lett volna. De a valóságban ez az élet még nem volt egészen hűjával a derűs hangulatnak. A legkomolyabb tárgyú kolostori krónikák és szerzetesi életrajzok borús felhőzetén is átszűrődik egy-egy melegítő fénysugár, mely megsejteti, hogy a tanulóktól ott sem lehetett egészen megvonni a játékot, a kedélyes szórakozást, az egészséges testmozgást és mindazt, ami nélkül elsenyved a gyermek. S a mindig csak ütlegetni kész Orbiliusok mellett találkoztak nagy számmal jóságos tanítómesterekkel, akiknek keze nemcsak sújtani, hanem áldani is tudott.

A Sankt Gallen-i iskoláról azt írja Notker Labeo, hogy szabadnapokon, mikor szünetelt a virgács és hallgatott a felvigyázó, mindenféle testgyakorlatokat végeztek a tanulók: versenyt futottak, birkóztak, célba dobtak stb. Bármilyen kivételes is a középkor kolostori iskoláiban az ilyen világias szórakozás, a felhozott eset mégis mutatja, hogy koronként szabadabb szellem is tudott érvényesülni.

A nagyobb kolostorok tanulóinak évenként külön örömnüepük volt, melynek sikeréhez e célra szerkesztett versecskékkal, dalokkal, mondókákkal a tanítók is hozzájárultak. Sankt Gallenben a X. században az volt a szokás, hogy Szent Katalin napja (nov. 25) előtt való vasárnap a tanulók iskolai apátnak tettek meg legjobb viseletű és legszorgalmasabb társukat, ki viszont két gyermeket káplánjának választott. December 13-án a rektor a gyermekapátot és káplánjait a templom ajtaja elé vezette, miközben a kórus elénekelt a *tedeumot*. Erre az apát és káplánjai levetették saruikat és csuklyájukat, s tanuló társaikkal (alattvalóikkal) versenyt futottak a főoltárig. Ha nem előzték meg a többieket, 4 icce bort fizettek büntetésül; ha elsők lettek, az apát díszes karszékekben fogadta az eléje járulókat. A gyermekek fáradozásuk jutalmául almát, körtét, süteményt kaptak, de vízzel is leöntötték őket. Az ünnep folytatódott december 28-án, aprószentek napján, amikor konyha és pince minden jóval szolgált a tanulóknak. A vécsernye után az iskolai apát káplánjaival együtt fellépett egy asztalra, karkísérettel elénekelt néhány latin éneket, keresztségével megáldotta a népet, aztán leszállott emelvényéről, s ezzel véget is ért rövid dicsősége.

A későbbi századok forrásszerű emlékeiben is mindig akad egy-egy vonatkozás vagy célzás, egy-egy elejtett szó vagy alkalmi hasonlat, egy-egy adoma vagy igaz történet, mely gyaníttatja, hogy az iskolai életnek akkor is megvolt a maga poézisa, néha talán nagyobb is, mint az iskoláztatás későbbi korszakaiban. Üde légkörben érezzük magunkat, ha például arról a derék tanítóról olvasunk, aki, mikor monostorából útra szólítják hivatalos dolgai, magával viszi kedves tanítványát, „hogy az ő elméjét, melyet a tanulóifjak sokaságában felismerni és kedve szerint próbára tenni” nem tudott, négy szemközt vizsgálhassa meg behatóan. „S gyakran megtörtént,” beszéli a tanító, „hogy lovaglás közben is tanulóval töltöttük az egész napot; majd olvastuk a leckét, mely nem volt rövidebb, mintha az iskolában foglalkoztunk volna vele (quam si in scholis ad hanc vacaremus); majd útközben a költészet verses játékaiban gyönyörködtünk (nunc poetisando viam metro collusimus); majd a próza versenypályájára (ad prosaicam palaestram) tettük át gyakorlatainkat, majd valami egyszerű szövegen

mértük össze elménket, gyakran meg beleizzadtunk a szillogizmus csatározásaiba (saepe sillogisticis cavillationibus desudavimus)”. Ez az elbeszélés a X. század második feléből való életrajzban olvasható. Egy másik ilyen becses emlék az a bizalmas levél, melyet Gozechinus Scholasticus a XI. század közepe táján írt egy volt tanítványának. A levél tele van kedves iskolai reminiscenciákkal, melyek a tanító és tanítvány között kifejtett meleg érzelmi közösségről tanúskodnak.

Lelki testvérének és fiának Valcherusnak minden jókat kíván
testvére Gozechinus!

Ha visszagondolok arra a sokféle baráti szívességre, melyeket nekem puszta szempillantásomra megtettél, sokszoros hálát, tartozást érzek irántad, szerelmetes fiam, mégpedig nemcsak a régi idők édes, kellemes és kedves emlékei miatt, hanem azért is, hogy új tisztedben oly készségesnek mutatkoztál. Csakugyan elküldötted nekem azt a könyvet, melyet kértem, s mely a te ujjaid nyomait viseli; megmutattad, mily nagyra becsülsz engem, s mennyire nem tekinted mellékes dolognak azt, amiről tudod, hogy az én óhajtásom. Ez a könyv annyira felújítja bennem mindazt a sok szeretetet, melyet azelőtt tanúsítottál irántam, mintha most is a maga teljességében szemem előtt volna. Régen vártam, hogy elküldöd; s amikor most megláttam, mikor kezembe vettem, s a te ujjaid vonásait, sőt saját magadat felismertem benne, irántad való szeretetem újból lánggra lobbant, oly erősen, mintha előbb nem ismertelek és nem szerettelek volna. Most igazán diadalmaskodik a lelkem, hogy valamikor magam vezettem kezemmel tanulatlan ujjaidat az írásban (quod rudes articulos tuos aliquando ipse manu mea ad scribendum direxerim), és hogy a rosszul formált betűket s más effélet, amiben hibázik a zsenge életkor, a hátadba vertem bele (quodque male formatos apices caeterque id genus, quae tenera peccat aetas, super dorsum tuum cuderim). Csemeténkről le akartam nyesni a fölösleges hajtásokat és a túltengő lombot, hogy majdan növekedésében és gyümölcsseiben gyönyörködhessem. Mert kicsoda ültet szőlőkertet, és terméséből nem akar részesedni? Én azonban sokszorta

arattam munkám édes gyümölcsét, mert amit ültettem és öntöttem, annak Isten gyarapodást adott; de senkitől sem áradt felém oly annyira szapora áldás, hogy miatta a te részedről ne mosolyoghatna reám szüntelenül a jó termés bősége.

S vajha mind a két hallgatótermünk összes növendékeit ilyenekké neveltem volna: Vajha öregségünkre csak még egy ilyen támasztékát találhatnék közöttök! De sajnos, a próféta isteni szózata szerint ma felneveljük és felmagasztaljuk fiainkat, holott ők maguk nagyon kevés kivétellel megvetik azokat, kik felmagasztalják őket. De vigyázzanak az ilyenek, hogy amiért a jóra intő atyát megvetették, ne fossa meg őket az atyák Atyja az örökkévalóság végrendeletéről.

Te pedig, szerelmetes fiam, végezd be, amibe belefogtál. Gyarapítsd és jobbítsd, ami jót tőlem kaptál, s ne hagyj fel soha azzal a sok megszámlálhatatlan jósággal, melyért az, aki engem eléd helyezett, az örökkévalósággal fog megajándékozni. S ha olyan jóságosnak mutatkozol irántam, ez se nem új, se nem szokatlan: hiszen mikor még az iskolai virgácsot nyögted (cum adhuc subscholari fleres ferula), ugyanolyan jó szívvvel szolgáltál nekem; s amit a többiektől csak a félelem csikarhatott ki, azt te – mint az ilyen lelkülettől másként nem is várható – a magad jószántából tetted meg; úgyhogy egészen az én ajkamon csüngtél, s szavaimból egyet se engedté a földre hullani. S ha az ilyenekért, úgyszintén az erénynek egyéb jelei miatt, melyekkel kitüntél, már mint gyermeket megszerettelek, életkorod haladtával napról napra szebb reményt tápláltam felőled, látva nagy buzgóságodat olvasmányaid homályos helyeinek megfejtésében, s fűrge elmédnek átható élet és éberségét finomságok megérezésében; úgyhogy addig, amíg többi hallgatóink mesterük tanítását sem élőszóval, sem írásban elérni nem tudták, te mintha egész mesteredet magadba szívtad volna...

Mikor pedig felserdültél s jó erkölceid és tisztaságod miatt örömömre mindig velem voltál, mi volt nekem náladnál kedvesebb és szeretetre méltóbb? ...

S ha aztán külső dolgaimtól nem lehetett szabadulnom, kisegítő tiszted korlátai közt távol levő tanárodát akként helyettesítetted, hogy ami a szövevény vagy bonyodalom akár a teológia, akár a filozófia területén olvasás és vitatkozás közben felmerült, azt (magad is ágas-bogas észjárású ember lévén) éleselméjűen kibogoztad és a kételkedőknek kívánságuk szerint eleget tettél...

(Forrás: Fináczy Ernő: *A középkori nevelés története*.
Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest, 1926,
Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 157–158, 160–176 p.)